

Virt László

„NE FOGYATKOZZÉK MEG A TI HITETEK!”

– Márton Áron a háborúk ellen. 80 éve tört ki
a második világháború –

A második világháború kitörésének 80. évfordulója előtt állunk. Márton Áron – aki az erőszakmentesség apostola volt – nemzetközileg is az elsők között, ha ugyan nem elsőként ítélte el azt. Ezért őt a háborúellenessége alapján igyekszem eszmetörténeti összefüggésekbe helyezni.

Amikor Márton Áron 1933-ban György Lajossal elindította az *Erdélyi Iskolát*, akkor megírta hozzá a programadó tanulmányt is, amelyben a tisztán látó emberek két világháború közötti életérzését fogalmazta meg: „Földet rengető megrázkódtatások bizonytalanságában élünk. Az egész világ nyugtalan és lázasan keres.”¹ Ebben népművelő és pedagógiai programot hirdet. Nem az adott társadalmi felépítményhez kívánja igazítani az „apák tisztas erkölcsi érzékét” elvesztő, elhagyó ifjúságot. Inkább az ekkorra, a régi magyar világ összeomlását követően, másfél évtized múlva ifjává serdült, fiatal felnőtté érett ifjak gondolkodását, nyelvezetét megismerve, az elkövetkező próbatételekre készíti fel a következő nemzedéket. A „bölc” felnőttek mindig az ifjúságra panaszkodtak, hogy az rossz, mert más, mint ők – pedig kik nevelik az ifjúságot! Márton Áron pontosan tudta, hogy egy ifjabb nemzedék nem lehet olyan, mint az előző, és ez az idők változásával, a fejlődő életlökésekkel természetesen alakul így. Részt vett az első világháborúban, háromszor sebesült meg, közel járt hozzá a halál. Szemben sok háttországi és utólagos nosztalgiázóval, ő tehát nem gondolt nosztalgiával az első világháborúra. Emlékezett a lövészárkokra, és lövészárokban nem szoktak háborúról nosztalgiázni. Azért, hogy a már romániai kisebbségi magyar sorsban eszmélő ifjúság akkor, 1933-ban miért más, mint az apák nemzedéke, a világháborút teszi felelőssé – amelyet az apák nemzedéke csinált. „A mostani ifjúság nyíló szemekkel a háború véres esztendeiben lépett a világba. Apja kint verekedett a nagy

1 Márton Áron: A kiszélesített iskola. *Erdélyi Iskola*, 1933/34. 1–2. sz., 5–8.

mészárszék² valamelyik frontján. Az iskola *háborús iskola* volt s itthon *háborús, megbomlott erkölcsök*. (...) mégis mi lehet abból az ifjúságból, melyet magára hagyunk éppen akkor, amikor az életben való tájékozódáshoz szükséges legelemibb, komoly ismereteket nem szerezte meg, s a határozott lelki alkat kifejeződése még meg sem kezdődött?”³ Márton Áron nem a növekvő ifjúság feladataként szabta meg a szemléletváltást, hanem a növelő nemzedék és az új iskola kötelességévé tette azt.

Figyelemre méltó az a kifejezés, ahogyan a háborút minősíti: *nagy mészárszék*. Eltelik három év, és a kolozsvári katolikus egyetemisták karácsonyán ismét keresetlen kifejezéssel illeti a Nagy Háborút. Ekkor, a századelőn még a mit sem sejtő „boldog békeidők” előrelátó váteszének nevezi Adyt, aki már az előző századfordulón megsejti a kultúra csődjét, országok és társadalmi berendezkedések pusztulását: „A halál-sejtelem (Ady halálsejtelme) igaznak bizonyult, a történelem logikája tovább vitte az eseményeket, bekövetkezett a *halál aratásának nagy alkalma, a világháború*”.⁴ A világháború kifejezése itt, 1936-ban még sorszámozás nélküli, hiszen még „csak” egy volt belőle, de Márton Áron már sejti a következőt. És itt is megtaláljuk a minősítést, ami szintén nem utal a háború iránti nosztalgiára, mert az a halál aratásának nagy alkalma. Éleslátása az emberi tudással, a *közönséges tudással* is összefüggésbe hozza azt, amit ő lövészárookban élt át, hogy újabb minősítését adja annak: „A *pokoli torna* idején olyan vad ösztönök ragadták meg az embert, és a *tudás* az ösztönöktől elragadott ember kezében olyan *gonosz eszköznek* bizonyult, és a kettő – a szédületes tudás és a féktelen ösztön – együtt olyan poklokot hurcolta keresztül az istenné levésről képzelődő földi férget, hogy akarva nem akarva be kellett látnia, hogy romlatlan emberi természet nincs, s következőképp a tudás megmérhetetlen ereje csak a megnevelt, nyers ösztönöktől megszabadított ember kezébe való lehet.”⁵ Érdekes, hogy már a Teremtés könyvében is a tudás fájának bizonyult a sátáni kísértés!

2 A dőlt betűs kiemelések a teljes tanulmányban a szerzőtől származnak (*szerk. megj.*).

3 Márton Áron: *A kiszélesített iskola*, uo.

4 Márton Áron: *A második magyar főiskolás nemzedék. Húszévesek karácsonya. 1936. In Márton Áron hagyatéka. 7. kötet. Sorozatszerkesztő: Dr. Marton József. Marosvásárhely, 2010, Mentor Kiadó, 29.*

5 Márton Áron: *Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36., 1–2. sz., 1–2.*

Sokan dicsekednek az iskolázottságukkal, tudásukkal. Márton Áron azonban – újabb minősítést adva a háború fogalmának – lehüti őket. A háború nem más, mint pokoli torna, amelyhez a modern idők embere tudásával is hozzájárult. A pokol ura a Sátán, aki nem buta lény, sokat tud, de amit tud, az nem bölcsesség, csak sanda ravaszság, ami arra irányul, hogyan lehet átejtetni, félrevezetni az embert. A legnagyobb átejtés, amit a Sátán művel, éppen az, hogy elhiteti az ezt elhinni akarókkal, hogy ő, a Sátán nincs is. És amikor az ember ezt elhiszi, akkor válik a Sátán rabjává. A háborúk tudománya is éppen a sátáni átejtésen, félrevezetésen alapul. Arról beszél Márton Áron, hogy a nagy mézjárszék, a halál aratásának nagy alkalma, a pokoli torna igényli ugyan a tudást, de nélkülözi az Istentől való bölcsességet. A tudás fontos – de önmagában nagyon kevés!

Ezen a ponton rávilágít a modern háborúk eszmei okára, gyökerére, amit az eszmetörténetben pozitívizmusnak nevezünk. Különös filozófia a *pozitívizmus*, amely a valóságot szeletekben látó ideológiák alapja lett. Első hallásra mintha valami kedvező dolgot jelentene, pedig nem értékfogalom. August Comte (1789–1857) nevezte így saját eszméit, és ő csak arra gondolt, amit a latin „positio” kifejezése jelent: állapot, helyzet, állás. Az „állás”, mint munkahelyi beosztás, pozícióként meg is jelenik a köznapi szóhasználatban – akik előtt „pozitív” emberek hajlongani szoktak, azok magas pozícióban vannak –, de erről sincs szó. Comte azért indult ki a „positio” kifejezésből, mert álláspontja szerint ismereteink tárgyának csak az érzéki tapasztalat tényeit nevezhetjük, a dolgok merő tapasztalati állását, és legfeljebb a számtani-statisztikai tudásunkkal mérhetjük a dolgokat, azok éppen adott helyzetét, állapotát. E redukált látásra elsősorban a természettudományok éreznek kisértést, de a humán tudományok sem mentesek alóla, ha például egy pozitívista történész adatokat rendezgetve, azokban esetleg szelektálva, az összehasonlító vizsgálatot kerülve írja le témáját. A pozitívista történész a szellemi összefüggéseket kerülve, lexikális adatokkal brillírozik. A pozitívizmus a valóságnak csak a felszínét, a tapasztalatilag megragadható helyzetét, esetleges állapotát vizsgálja. Ezért – és témánk szempontjából ez a lényeg – a pozitívizmus nem kérdez rá a mélyebb oksági összefüggésekre, értékrendet nem fogalmaz meg, így a pozitívizmusban *nincs csúcsérték*, egy pozitívista épp ezért nem lát erkölcsi összefüggéseket, legfeljebb érdekeket vesz

észre. No, a háborúk éppen itt kezdődnek! A pozitivizmus szaktudományokat táplál úgy, hogy a szakok tudósai – szakbarbárként! – csak saját szakjuk törvényeit ismerik, ezért más szakokkal (szakaszokkal!), más részletekkel nem fogalmaznak meg összefüggéseket. Mélyebb oksági összefüggések és értékrend híján a szaktudós még saját szakjának emberi-erkölcsi összefüggéseivel sem foglalkozik, s erre megy rá a világ.

Márton Áron soha nem írta le a *pozitivizmus* szót, hiszen nem volt ő filozófus, de gondolkodói műve – amely prohászkai gazdagságú – szoros összefüggésben van azzal a szellemi törekvéssel, ahogy a 20. század válságirodalma szellemi-etikai igénnyel a pozitivizmus által keltett szellemi káoszról keresi a kiutat. Megfogalmazza, hogy az ember a nagy tudásával, de erkölcsileg felnöveletlenül, pokoli tornát csinált, kezében a tudás éppen ezért vált gonosz eszközzé, és amit tudásával a 20. század elejére elért, az egy nagy mézszárszék, ami a halál aratásának nagy alkalmát jelenti. És ez még csak az első világháború! Márton Áron vallotta, hogy az akkori idők ifjúsága az előtte járó nemzedékek bűnei miatt bűnhődik. Régi iskolának nevezte a pozitivistá szellemű iskolát, ami „az értékek sorrendjét felforgatta. Nem volt egy legnagyobb értéke, amihez a többit mérje s a természetes sorrendet megtartsa”. Ezért pedig a modern időkbe születő ifjúság: „Minél többet tudott, lelkében annál jobban nőtt a bizonytalanság érzése, mert *bővülő ismereteit nem tudta egymással sem összhangba hozni, nem volt rend, hierarchikus felépítésű rendszer, melybe kielégítően besorozza.*”⁶ A szédületes tudás összefüggések ismerete, értékrend, legfőbb érték nélkül gonosz eszköznek bizonyult. Egy atomfizikus nagyon érti a szakmáját, tud atombombát készíteni. Egy mérnök ismeri a műszaki tudományokat, és egyre tökéletesebb fegyvereket fejleszt ki. Így lett a 20. század nagy mézszárszékké. Egy közgazdász jól ért a pénz megszerzésének és szaporításának tudományához. Immár évtizedek óta erre megy rá a világ, mégpedig az egész világ, mert nincs első, második vagy harmadik világ – egyetlen világ van, aminek teljes egészében lakhatóvá, élhetővé kell lennie.

6 Márton Áron: A katolikus pedagógia feladata. *Erdélyi Iskola*, 1933/34., 3–4. sz., 105–106.

Az ember azzal, hogy a metafizikát fizikára cserélve, szaktudást bálványozva elutasította a legfőbb értékkel bíró értékrendet, *kivonta magát Isten uralma alól*. És mivel valamilyen uralom nélkül bajos dolog a személyek közötti viszony, ezért az ember elkezdett embertársán uralkodni. Ahol Istent nem ismerik el Úrnak, ott az ember uralkodik felebarátján. Ahol van Legfőbb Érték, ahol Isten az Úr, ott az ember testvérét kell hogy lássa a másik emberben; ahol viszont nincs Legfőbb Érték, ahol Isten mellőzhetővé válik, ott a másik ember vetélytársá lesz. Krisztus Király ünnepe – amely nem régi ünnep, XI. Pius pápa vezette be 1925-ben, mert a keresztény világ addigra jórészt kivonta magát Isten uralma alól – azt jeleníti meg, hogy van az ember fölött hatalom, ami nélkül embertelenné lesz az élet. A Teremtő és teremtménye között oksági összefüggés van, és a pozitívizmus éppen a mélyebb oksági összefüggésekről, például a Teremtőről és teremtésről nem vesz tudomást. 1945-ben, Krisztus Király ünnepén Kolozsváron erről beszélt Márton Áron: „Az ember, amióta kivonta magát Isten hatalma alól, az élettelen dolgok és oktalan állatok sorsára jutott. Háború idején ő a legolcsóbb hadianyag, a társadalmi életben pedig úgy kezelik, mint akarattal nélküli, mindenre felhasználható nyájat. A háborúban barbár kegyetlenséggel pusztították még a békés dolgozó polgárt, sőt az asszonyokat, gyermekeket, betegeket és öregeket is, a társadalmi életben úgy terelgetik a különböző jelszavakkal egyik táborból a másikba, mintha emberszámba sem vennék.”⁷ A püspök összefüggést fogalmaz meg a háborúk és a társadalmi élet visszasságai között. Mindkét anomália annak következménye, hogy az ember kivonta magát Isten uralma alól. A háborúban barbár kegyetlenség jelent meg, ez pedig azzal függ össze, hogy az ember jogait semmibe veszik, márpedig az emberi jogok Istentől vannak. Néhány hónap múlva szintén Kolozsváron arról beszélt, hogy Isten tervei szerint az ember embernek nem farkasa, hanem testvére kell hogy legyen: „Aki Istent nem ismeri, embertársában sem fogja a testvérét felismerni. *Aki Isten törvényeit nem tiszteli, az emberek jogait sem fogja tiszteletben tartani*. Aki nem tudja, hogy minden hatalom onnan, felülről adatott, annak

7 Márton Áron beszéde Krisztus Király ünnepén. Kolozsvár, 1945. október 28. Egyházmegyei alkalmi kiadvány. In *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Virt László. Budapest, 1988, Ecclesia, 139.

kezében a hatalom könnyen lesz a zsarnokság eszköze.”⁸ A liberalizmus és a marxizmus sarlatánjai is beszélnek válságról, de számukra az lefokozott értelmű, *csak* társadalmi, osztályok közötti válság lehet, ezen belül beszélnek pénzügyi, gazdasági válságokról. Márton Áron válságfogalma azonban a szellemi gyökerekre utal, mert azt látja, hogy a pozitivista filozófia ideológiái, a liberalizmus és a marxizmus elutasítják a materiális világ fölötti szellemi értékeket. Mindkét ideológia érdekeket helyez előtérbe, a liberális kapitalizmus és a marxi szocializmus között csak egy elosztási vita van: kié legyen a pénz és a hatalom. E materialista ideológiáknak az Istenhez való viszonya úgy alakult, hogy a liberálisok még csak mellékessé tették, a marxisták pedig már tagadták Istent.

A két háború közötti korszak ifjúsága sok adathalmazással sok információt szerzett, de „bővülő ismereteit nem tudta egymással sem összhangba hozni”. Ugyanez a szellemi káosz a korszak eszmei viszálykodásaiban, az emberek birtoklásáért vívott eszmei harcban is megnyilvánult. Röviddel a második világháború előtt, 1938 pünkösdjén mondta Márton Áron: „Ki lát ma tisztán? Ki mondja meg, hogy hol van az igazság? Mást hirdet a bolsevizmus, a fasizmus, a hitlerizmus. Új vallást kínál a spiritizmus, a teozófia és a többi, már-már számtalan új szekta.”⁹ Nem fér kétség hozzá, hogy Isten mellékessé tételével, Isten tagadásával azonnal megjelentek a színen a különböző *megváltás-ideológiák*, akár politikai síkon, mint a bolsevizmus és a náciizmus – ide sorolhatjuk már a 18. századtól a liberalizmust is –, akár pedig vallási szekták színeiben. Az európai ember a 20. századra elveszítette szellemi tájékozódását, ami világháborúkat okozott, a készülődő második világháború pedig a tömegemberré lett nyugati ember teljes szellemi csődjét mutatta.

A modern háborúk közvetlen velejárója volt *az emberi jogok megsértése* is. Ez összefügg a vallási és a nyelvi kisebbségek elnyomásával, a saját nemzeti közösség mindenek fölé való helyezésével. Ahol a saját nemzeti közösséget mindenek fölé helyezik, ott a nemzet válik mindenhatóvá

8 Márton Áron beszéde. Kolozsvár, 1946. április 7. In *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. 159.

9 Márton Áron pünködsi beszéde. Kolozsvár, 1938. június 5. In *Márton Áron hagyatéka*. 2. kötet. Sorozatszerkesztő: Dr. Marton József. Marosvásárhely, 2006, Mentor Kiadó, 46.

Isten helyett. Márton Áron beteg, ferde gondolkodásnak nevezte ezt, mert ez a gondolkodás a felebaráti szeretet helyébe a gyűlölet tanát állította „azzal az indoklással, hogy a nemzet tagjai csak a gyűlöletből meríthetik a nemzeti érdekek erélyes és eredményes szolgálatához szükséges lelkiület erejét.” Ez a nemzeti kizárólagosságtudat vezetett el a fajelmélethez, a második világháború totalitásához, ami saját állampolgárokat is ellenségnek tekintett, ha nem tartoztak az uralkodó nemzethez és valláshoz, s ugyanígy a leigázott országokban a teljes civil lakosság is ellenséggé lett. A fajelmélet hívei „a saját nemzetük jogainak *kizárólagos* igénylését hitvallássá avatták, és más nemzetekkel szemben a nyílt és szervezett türelmetlenséget írták zászlajukra.”¹⁰

Nem tekinthetünk el attól, hogy a liberális és marxista ideológiák egyik szellemi alapjának, a pozitivista filozófiának felelősségét abban *is* megállapítsuk, hogy a nacionalista türelmetlenség és faji kizárólagosság megszülethetett. A nemzet „istenítése” mögött ugyanúgy a teremtő Isten zárójelbe tétele, teremtett valóság alá rendelése áll, mint ahogy azt a liberalizmus esetében *is* láthatjuk, és a marxizmus megy el odáig, hogy a liberalizmust és a nacionalizmust túlhaladva, már tagadja az addig is zárójelbe tett Istent. A liberalizmus és a marxizmus egyformán tud ajakbiggyesztéssel beszélni a népét szerető, hazája önállóságát féltő patriótáról, de nem tekinthetünk el attól, hogy a nemzeti, faji kizárólagosság (ami nem patriotizmus!), valamint a marxi és liberális materializmus között a közös eszméjük, a pozitívizmus által rokonságot találjunk. A patrióta, aki ott tudja maga és nemzete fölött Istent, nem azonosítható a nemzeti kizárólagosság „bajnokával”. Márton Áron majd öreg korában is megfogalmazza az összefüggést a nemzeti kizárólagosság, az emberi jogok megsértése és a háborús veszély között: „Mindenütt, ahol megsértik a személy jogait, elvonják az emberek jogos szabadságát, megalázzák őket személyi méltóságukban; ahol egyik nép elnyomja a másikat, vagy egyik nemzet a másik rovására terjeszkedik, *háborús tűzfészek keletkeznek.*”¹¹

A nemzeti kizárólagosság totális államképletében éppúgy, mint az első világháborút megelőző „boldog békeidők” abszolutizmusában a hatalom birtokosai nem elégedtek meg azzal, hogy ők mint császárok,

10 Márton Áron húsvéti szózata. Gyulafehérvár, 1945. március 24. Egyházmegyei alkalmi kiadvány. In *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. 121–122.

11 Márton Áron: Béke napja. 1968. In *Márton Áron hagyatéka*. 7. kötet. 142.

cárok vagy más totalitásokban mint vezérek vagy „bölcsek” vezetők olyan szabályokat alkossanak, amelyek más népek jogait sértik. A különböző abszolutista és totalitárius vezetők ezen feltétlenül túl akartak menni. A 20. századi modern háborúk ismertetőjelévé lett az is, hogy *népeket uszítanak népek ellen*. A század során végig ismerős volt az a felülről hirdetett propaganda, ami szerint egymás mellett élő népeknek veszélyt kell látni az évszázadok óta mellettük élő más népekben. Márton Áron 20. századi erdélyi emberként tudta, hogy a természetes módon, mert régóta egymás mellett élő és ezért egymást jól ismerő népek nem gyűlölhetik egymást, hiszen ami természetes, az összetartozó: *„Egy nép a maga összességében nem tud egy másik népet gyűlölni*, de mindig lesznek, akiket a hatalom és a nagyravágyás szelleme megszedít, s akik azt hiszik, hogy akkor szolgálják népük nagy érdekeit legjobban, ha a másik ellen gyűlöletre heccelik.”¹²

A második világháború éveiben, az 1941-es adventi körlevelében ír Márton Áron a népek között mesterségesen szított ellenségeskedésről: *„Az emberek a gyűlölködés magvait hintik szét nép és nép között, és gonoszkodva szítják annak tüzeit, fájdalmakat okozó módszereken török a fejüket és igazságtalanságokat követnek el egymás ellen”* – hangzik az uszító propaganda bírálata. Majd ugyanebben a mondatban, immár a második világháború tapasztalatával, ismét közli, hogy a tudás gonosz eszköz lehet. 1941-ben így folytatja a megkezdett mondatot: *„félelmetes gyilkoló szerszámokat gondolnak ki és gyártanak, hogy minél sikeresebben üldözzék, nyomorgassák és öldössék egymást.”*¹³ *A második világháború totalitásában a pusztítás öncéllá lett!* A háborús embertelenségekről szólva nem beszél sem magyarokról, sem románokról, hiszen tudja, hogy *„egy nép a maga összességében nem tud egy másik népet gyűlölni”*. Erdély kettéosztásának az ideje ez, amikor a magyaroknak és románoknak egy része egyaránt kisebbségi sorsot viselt, és a kisebbségek nem sértenek jogot, hanem a jogsértést elszenvedik. 1934-es megfogalmazása szerint az isteni törvénynek és egyúttal a természetjognak tudja be, hogy nép és nép között nem lehet rangsort állítani: *„A krisztusi jogrend alapján nem lehet a népeket jogi értékelés szempontjából nyelvük, vérük, származásuk különbözősége szerint*

12 Márton Áron: Újévi üzenet 1944-re. In *Márton Áron hagyatéka*. 7. kötet. 107.

13 Márton Áron adventi körlevele. 1941. november 30. In *Márton Áron hagyatéka*. 7. kötet. 102.

sorozni és kezelni. Aki embernek született, az mindig is elsősorban ember és a természetjogi igények szempontjából sohasem német, román, angol vagy magyar”.¹⁴ A hitleri fajelméletet bírálva 1936-ban vallja, hogy nincs sem uralomra, sem szolgaságra született nép.¹⁵

Semmi kétség nem fér ahhoz, hogy Márton Áron egész kolozsvári működése, egyetemi lelkészi munkája, az *Erdélyi Iskola* alapítása és szerkesztése, a szép magyarsággal írt tanulmányai, a népszövetségi igazgatói megbízása, a Kolozsvár-belvárosi Szent Mihály egyházközség vezetése, mind azt a célt szolgálták, hogy az akkorra felnőtté váló nemzedéket felkészítse a készülődő embertelenségekre. Erdélyi emberként tudta, hogy nincs „értéksemlegesség”, minden népet meghatároz a nyelve és kultúrája, ugyanakkor nem alá- és fölérendelt, hanem egymás mellé rendelt viszonyt látott a népek között. Tudta, hogy a nemzetek mint nagy értékek fölött ott van Isten, és a nemzetek érdeke az, hogy ezt felismerjék, és elismerjék. Azt is látta emellett, hogy Istentől elidegenedett hatalmi törekvések ellenségeskedést szítanak a népek között. Aki próféta, az nem jós, hanem a jeleket látva következtet a jövőre. Ő látta a jeleket, és azokból a készülő katasztrófákra következtetett. De apostol is volt, aki felkészítette népét arra, hogy emberként nézzenek szembe azzal, ami egyre fenyegetőbben mutatkozott. Az általa felnövelt fiatal kolozsvári értelmiség folyóiratában, a *Hitel*ben írta 1937-ben: „A népek gyilkos versengésének vagyunk tanúi és egyben megelői. A népeket meghatározó természetes különbözőségek ellentétekké, az ellentétek pedig természetellenes gyűlölködéssé fajultak, s félelmetesen kavarnak az emberiség feje fölött meggyúlt viharfelhők. (...) Senki sem tudhatja, mi lesz, ebből a világvajúdásból mi születik meg. De egy biztos: akár bekövetkeznek a készülő katasztrófák, akár győz a békés belátás, a mostani kavargásból a jövőbe csak azok a népek menthetik át életüket, amelyek munkába tudják állítani összes szellemi és erkölcsi erőiket.”¹⁶ Az értékrend tudatosítása, a szellemi erőfeszítés, amit Márton Áron 1932-től, Kolozsvárra érkezésétől végzett, éppen ezt szolgálta: minden gondolkodó ember, elsősorban a fiatal nemzedék rendelkezzen megfelelő szellemi és erkölcsi

14 Márton Áron: Hegyi beszéd VII. In *Márton Áron hagyatéka*. 9. kötet. 79.

15 Márton Áron: Katolicizmus és nemzeti szocializmus. In *Márton Áron hagyatéka*. 15. kötet, 24.

16 Márton Áron: Népművelésünk feladatai. *Hitel*, 1937/3. 189–196.

erőkkel, állítsa munkába azokat, hogy ne kerülhessenek az ordas eszmék egymást támadó harcának befolyása alá, hanem Krisztus eszméiben erősödjének. Amit ezekben az években végzett, az új evangelizáció volt közvetlenül a második világháború előtt.

A „művelt” Nyugat, amely szívesen korlátozza önmagára az európai-ság fogalmát, 1938-ban a müncheni egyezményben kiszolgáltatta Hitlernek az Alpoktól keletre, északkeletre eső Európát. Egy szlovák fasiszta katolikus pap 1939. március 14-én Hitler vazallusaként kikiáltotta Szlovákia önállóságát, ezzel szétrobbantotta a nyugati hatalmak által garantált Csehszlovákiát. Másnap Hitler bevonult Csehországba, és birodalma protektorátusává tette. *A Nyugat hallgatott*, cserbenhagyta szövetségését. Ezután Hitler 1939. szeptember 1-jén nyugati irányból megtámadta Lengyelországot, *és a Nyugat megint hallgatott, elárulta szövetségését*. A Szovjetunió szeptember 17-én csatlakozott szövetségéhez, a Német Birodalomhoz, és keleti irányból támadta meg Lengyelországot. *A Szovjetunió és Németország 1939 augusztusától egészen 1941 júniusáig szövetségese volt egymásnak!* Ezeket a szövetségi viszonyokat nagyon fontos kihangsúlyozni azért, hogy lássuk, Márton Áron – a leigázott országok kivételével – *az egész világgal szembefordult*, amikor szembehelyezkedett az éppen akkor kitört második világháborúval. Nem földi támogatásban, nem politikai, hatalmi törekvésekben bízott, hiszen szembement Hitlerrel, Sztálinnal, és az áruló Nyugatra sem számíthatott.

A nácik és a kommunisták, Németország és a Szovjetunió közös hadművelete Lengyelország ellen október 6-án ért véget, akkorra számolták fel a lengyel állami függetlenséget. Tehát még tartott a lengyelek kétfrontos küzdelme, ami már nem az eszmék harca, hanem élet-halál harc volt, amikor Márton Áron, a nemrég felszentelt püspök 1939. szeptember 26-án Kolozsvárra érkezett, hogy a Szent Mihály napi búcsút felhasználva háromnapos triduumot, lelkigyakorlatos elmélkedést tartson. Ez három részletes elemzést jelentett, amelyek az erdélyi magyar értelmiség fővárosában szellemi irányt mutattak az akkorra valósággá lett tragédiában. Háromrészes elmélkedésének az *Eszmék harca* címet adta, amely pontos láttelepe azoknak a napoknak. Tegyük hozzá azokhoz a napokhoz: Seres Attila kutatásaiból tudjuk, hogy Márton Áron és az akkori kolozsvári lengyel konzul, Tadeusz Stapinski között baráti viszony volt, Stapinski 1939 nyarán a legma-

gasabb lengyel polgári kitüntetésre, a Polonia Restituta adományozására terjesztette fel Márton Áront, aminek odaítélésére a lengyel állam összeomlása miatt már nem került sor. Stapinski ekkor még Kolozsváron volt, jó okkal lehet feltételezni, hogy a püspök és a konzul konzultáltak a triduum előtt.

Márton Áron többször, még a háború után is beszélt arról, hogy alapvető változás előtt áll a világ. A háromnapos elmélkedésében is érzékelteti, hogy a történelem egyik legnagyobb átalakulása zajlik, „az európai kultúra szempontjából pedig legválságosabb korában állunk”. Már évekkal azelőtt látta a készülő katasztrófát, mert tudott a jelekből következtetni. Immár jelen időben itt is szól erről: „Ha ezt a megállapítást (a háborús veszélyt – V. L. megj.) még a közelmúltban is csak elméleti értékű fejtegetésnek és jóslatnak vettük, *ezekben a napokban* aligha szorul bizonyításra. Körös-körül félelmetes viharfelhők nyomják a láthatárt, s mi az iszonyú feszültség kellős közepén riadtan figyeljük, hogy a megindult viharból nem lesz-e orkán, amely végigpusztítja a legnagyobb emberi kultúra földjét, egész Európát.”¹⁷ Beszélt arról, hogy a természetjog szerint nemzet nem lehet nemzetnek ellensége, minden nemzet része az egész föld színét elborító társadalmi szövetnek.¹⁸ Már korábban is megbélyegezte a nácizmust, hitlerizmust, a faji kizárólagosságot, ugyanígy a kommunizmust is; és ekkor, 1939 szeptemberében, amikor Hitler és Sztálin hatalmuk tetőpontján – s ráadásul egymással szövetségben is – álltak, rokon ideológiáknak tartja a szélsőbal és a szélsőjobb gondolkodást.¹⁹ Korábban is szólt arról, hogy a nemzet, amely nagyon fontos érték, nem előbbre való Istennél, ekkor megint közli, hogy „*a túlzó nemzeti gondolat (...) tisztán anyagelevi törekvés*”.²⁰ Beszélt itt arról is, hogy a kemény fegyelem alá szorított közösség nem sokra értékeli a szellemi értékeket, ilyenkor inkább a tömegszellem érvényesül. Nem menti fel az egyes embert a felelősség alól, nem hivatkozhatunk a történelem sodrására: „Az eszméket az ember hordozza s az ember lelki betegségeiből gyógyul ki legnehezebben. Ha valamit fejébe vett, ha egy gondolattól megrészegeedett, nem

17 Márton Áron: *Eszmék harca. Kolozsvári beszédek. 1939. szeptember 26–28. In Márton Áron hagyatéka.* 15. kötet. 160.

18 I. m. 163–164.

19 I. m. 168.

20 I. m. 171.

hajlik az okos szóra, a megfontoláshoz szükséges józanság hiánya miatt érvekkel sem lehet meggyőzni, a falnak kell rohannia fejjel”, hogy kijózanodjon.²¹ Ő ettől a falnak rohanástól óvta népét.

Még 1939 szeptemberében is látott kiutat abból a válságból, aminek tünete az akkor kitört második világháború volt. Azt mondta, hogy az eljövendő világot két jegy határozza meg, „a szellemiség, és a szentség”.²² Ez annyit jelent, hogy a helyes gondolkodás és vele az Istennek tetsző élet együtt fordíthat a világ sorsán. Gondolkodás, szellemiség addig is volt, csak rossz, ami megmutatkozott már az első világháború botrányában is. Az Istentől elfordult ember félelmetes gyilkoló szerszámokat gondolt ki, hogy elpusztítsa – vélelme szerint az ellenséget, valójában az emberiséget. Az volt Márton Áron igénye, hogy a gondolkodást kell átalakítani, Istennek tetszővé formálni, hogy az ember szellemisége életszentséghez vezessen. Ez a módja annak, hogy a világ megmeneküljön.

1939. november 16-án beszédet mondott az Egyházmegyei Tanács közgyűlésén. Beszédét *Templom és iskola* címmel az *Erdélyi Iskola* tette közzé. Beszéde végén ismét megbélyegezte a világháborút, amelyben „gigantikus erők kolosszus teste indult el Keleten és Nyugaton”. A földi hatalmak véges és mulandó voltáról szólva hangoztatta: „Úgy érezzük, mintha az eseményekben, melyek az ősz elején kirobbantak és megregettették egész Európát, egy sötét végzet kelt volna fel, hogy végrehajtsa egy szörnyű ítéletet az emberiségen. (...) Az idők Urának, az Úr Jézusnak a szavaival felelek: *ne fogyatkozzék meg a ti hitetek, testvéreim*, s ne féljete azoktól, akik a testet megölhetik, de a lélek fölött nincs hatalmuk.”²³

21 I. m. 171–172.

22 I. m. 179.

23 Márton Áron: *Templom és iskola. Erdélyi Iskola*, 1939/40., 3–4. sz., 121–126.